

TÓTH ÁGOTA

Kísérlet Németh István publicisztikai írásainak 21. századi értelmezésére

Irodalmi hagyományunkban jól ismert jelenség, hogy elsősorban szép-irodalmi műveik miatt nagyra tartott íróink főként megélhetési célból újságokba is írtak, e két tevékenységet párhuzamosan művelték. Legnagyobb szerzőink, mint például Petőfi Sándor, Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes, Móricz Zsigmond irodalmi munkásságának kisebb-nagyobb mértékben része volt a publicisztika is. Napjaink írói között is vannak többen, akik rendszeresen írnak publicisztikai szövegeket, például Darvasi László vagy Krusovszky Dénes. A jugoszláviai magyar irodalom kezdetén is „az újságok játszották a legnagyobb szerepet [...]”. A két világháború közötti két évtizedben a jugoszláviai magyar irodalom elsősorban újságokban létezett, s az első jelentősebb antológiák és folyóiratindítási kísérletek is újságokhoz fűződnek” (BORI 1998; 70). Ezeknek az újságoknak az alapítása és szerkesztése is főként szépíróinknak volt köszönhető (Csuka Zoltán indította a *Képes Vasárnap* című hetilapot, a *Napló* című napilap szerzői pedig többek között Debreczeni József, Ambrus Balázs, Milkó Izidor, Munk Artúr voltak).

Németh István írói világának alapjai

A vajdasági magyar irodalomban Németh István az az író, akinek az életművében egyaránt jelentős anyagot tesznek ki mind szépirodalmi, mind publicisztikai kötetei. Novellistaként indult az ötvenes években (első kötete az 1954-es *Parasztkirályság*), a móríci hagyományt folytatva a paraszti világról írt, amely témánál legutóbbi, 2018-as kötetéig

nagyrészt meg is maradt. Kivétel hét gyermek-, illetve ifjúsági kötete és publicisztikájának egy része. Első köteteire a hagyományos paraszti világ ábrázolása jellemző, „a hatvanas években áll be fordulat munkásságában. Ekkor már nem belülről, az érzelmi azonosultság pontjáról nézi gyermekkora faluját, hanem távolodva tőle, mind viszonylagosabban kezdte vizsgálni, felfedezte, hogy ez a világ nem statikus, hanem mozgásban van mind a falu adta keretek között, mind pedig a parasztságnak a városok felé való kényszerű áramlásában” (BORI 1998; 160). Az első kötetek recepciója szinte csak a móríci hagyományt említi, de Benkő Ákos az 1973-ban kapott Híd Irodalmi Díj kapcsán arról ír, hogy Németh írói alkata lágyabb, líraibb, mint Móríczé. Első két kötetével kapcsolatban megjegyzi, hogy „kevés a lekerékített, anekdotára épülő történet”, harmadik, *Hűtlen este* (1964) című novelláskötetében előrelépést érez, bár „akadnak benne kevésbé kidolgozott és jellegtelen tárcák is” (BENKŐ 1973; 76). Németh indulásakor, első köteteinek recepciójában már megjelenik az a kritika, hogy történetei sokszor mintha csak felmutatnának egy-egy színt, hangulatot, jelenséget, problémát, ami fakadhat valóban a szerző „lírai” alkatából. Természetesen mindegyik novelláskötetében vannak tökéletesre csiszolt, felejthetetlen, alaposan kidolgozott történetek, amelyeket a recepció mindig ki is emel, de kétségtelen, hogy az olvasó néhány szövegben nem kap többet a témák pusztá felvillantásánál. „Személyében művésszel találkozunk, akinek megvan a szemlélete, távlata az élet lírai-novellisztikus megragadására, aki a kifejezés terén is biztos a dolgában. De még megválaszolatlan, mennyire »teljes«, mennyire fejlődőképes tehetség. Minden érleltsége, biztonsága ellenére műve még csak indulásnak fogható fel, talán éppen lírai miniatűrjei alapján érezzük a problémát: a lírai reakció végtelen, kimeríthetetlen, újra és újra támadó lehetősége kelti az epikus műfajban dolgozó művész esetében a kielégítetlenség érzését. Mert, noha gazdag a valóságismerete, módszerével nem tud teljesebb, szélesebb, zártabb megoldásokat adni, s bár készséggel elismerjük novelláinak értékét, és a műfaj fontosságát, s nem akarjuk feltétlen regényírásra szólítani, mégis tehetsége természetéről az extenzívebb, nagyobb arányú, tárgyias-epikus ábrázolás vallana teljesebben” (VASS 1965; 89). Bár Németh István az 1950-es évek elején

írt egy regényt, amely csak 2013-ban jelent meg *Fordulat után* címmel, pályája a novella mellett az ifjúsági irodalom és nagyrészt a publicisztika irányába haladt. Ez az irányválasztás talán felfogható a Vass József által felvetett kérdés válaszaként is.

A fent idézett Vass-írásból vizsgáljunk meg még egy észrevételt, mielőtt áttérünk Németh publicisztikájára: „Németh epikus tehetsége epikus szélességű ábrázolás nélkül nyilvánul meg. Lassú vagy kissé megkésett fejlődését abban látjuk, hogy bár felfogta kora problémagazdagságát, szemlélete az első kötet után hamar, szinte nyugvópontra jutott. Az élet bonyolult, változó jelenségeit, most már a mindent értő, szemlélődő nyugalom állapotából ábrázolja. [...] Míg írói kísérleteinek elején tart Németh István – úgy érzik, nyugtalanlás, lázas keresés, vívódó kényszer nem élteti eléggé. A novellába kívánczoló témák, az életmozzanatok ki-meríthetetlenül változnak – az írói magatartás viszont átmenetileg megállapodott” (uo. 90). Későbbi írásait ismerve úgy tűnik, ez a megállapodottság nem csak átmeneti volt.

Németh István – az újságíró

A szerző neve mellett különböző lexikonokban, enciklopédiákban, egyéb gyűjteményekben leginkább azt látjuk, hogy író, újságíró. Munkásságát tekintve nagyjából azonos a szépirodalmi és a publicisztikai köteteinek száma.

Ahogy novelláinak számos főhőse, úgy a szerző maga is elhagyta a szülőfaluját, és a nagyvárosba költözött. 1950-től Újvidéken élt, és 1955-től nyugdíjba vonulásáig újságíróként dolgozott. 1965-ig az *Ifjúság Szava*, majd a *Magyar Szó* munkatársa volt 1989-es nyugdíjazásáig. Riporterként indult, majd egyre több műfajban kipróbálta magát, és szinte állandóan jelen volt egyetlen napilapunk hasábjain.

Zsebtükör

Szépirodalmi kötetei után 1973-ban jelent meg első, riportokat összegyűjtő kötete *Zsebtükör* címmel, kéthasábos írások műfajmegjelöléssel. A recepció nagyon jól fogadta a könyvet. A riportokból sok olyan

embert ismerhetünk meg, akikhez hasonló alakokkal az eddigi novel-láskötetekben találkoztunk. A kötet erejéhez – véleményem szerint – a szerkesztés is nagyban hozzájárult, a szerző későbbi riportköeteinek színvonalát csökkenti a kevésbé tudatos szerkesztés. Németh István pá-lyájának publicisztikai szakasza tehát riportokkal indul. Gerold László, a *Zsebtükör* szerkesztője utószavában így ír erről a műfajról: „A riport [...] határműfaj irodalom és publicisztika között. Riportot – s ezen a műfaj megannyi lehetséges változatát kell érteni – minden valamire való írónk írt, ideértve természetesen a legnagyobbakat is. A hírlapi munkának ez a formája afféle muszáj-műfaj, egzisztenciális alaptevékenységként régóta együtt jár az íróssággal. S ez a szükség-kényszer-akarom nemcsak sajátos szépírói jegyeket ötvözött a tényirodalomnak ezen megnyilvánulásához, hanem egyszersmind rangot is kölcsönzött, biztosított neki” (GEROLD 1973; 357–358). Németh István riportjai azonban annyira közel állnak a novelláihoz – témáiban, világukban, problémáikban, szereplőikben –, hogy az az érzésünk, hogy a kettő egymásból következik, azaz nem érez-zük olyan erősnek ezt a „szükséget, kényszert”, valahogy sokkal inkább természetesnek tűnik, hogy az ötvenes-es–hatvan-as–hetvenes évek pa-raszti világának novellabeli ábrázolása után ugyanezekkel az emberekkel riportok is születnek ugyanabból a tollból. Parasztnovellák írójából faluri-porter. Bányai János hasonló megállapítást tesz a könyvről írt kritikájá-ban: „A riportot nem mint az írósság mellékesét műveli, ahogyan sokan mások (kényszerből) teszik: hivatása a riport” (BÁNYAI 1977; 219).

Németh István maga is írja több helyen, hogy noha a városban él, ottho-nának továbbra is a szülőfaluját, Kishegyest érzi, erre kritikusai is gyakran utalnak, hiszen az olvasó is kiérezheti az írásaiból ezt az örök kötődést. Utasi Csaba így vélekedik: „Érdeklődési köre, témái alapján faluról elszár-mazott íróként szokták emlegetni Németh Istvánt, pedig találóbba lenne városban vendégeskedőnek nevezni őt, hisz több mint két évtizedes újvidéki tartózkodás után változatlanul szülőfaluja erős vonzásában él” (UTASI 1982; 185). Utasi ugyanebben az írásában (bár Németh másik kötetével kapcsolatban) kiemeli, hogy a riporter helyzete ellenére nem esik a falunosztalgia hibájába, „[r]iporteri kiszállásai során számtalanszor meggyőződhetett róla, hogy a falusi állapotokat nincs miért eszményi-

teni” (uo.). A falun élők élete soha nem volt könnyű, akkor sem, amikor a szerző még maga is ott élt, és amely időkre azóta is szeretettel gondolt vissza, de amikor riportjait írja, sok falu helyzete kilátástalan az elszegényedés, a kivándorlás, az egyre reménytelenebb napi harcok miatt. Riportjai leginkább erről szólnak, és mélyükön a riportteremtés emiatti fájdalmát érezzük.

A *Zsebtükör* 1964 és 1973 között készült szövegeket tartalmaz, amelyek a *Magyar Szóban* jelentek meg, amely lapban nem lehetett könnyű kényes témákról, azaz a valóságról írni, hiszen az államhatalom nem engedte, hogy az épülő szocializmusban olyan írások jelenjenek meg, amelyek a munkások és a parasztok mindennapos gyötrelmeit mutatják be. A kötet hat, címmel ellátott téma alá sorolja az írásokat, az első egység egyetlen írásból áll, aminek nincs is önálló címe, csak az egységnek van: *Riport születik*. Az írás kiemelt szerepe feltűnő és egyértelmű. A szerző arról számol be, hogyan születik a riport. Így kezdődik: „Feladatul kaptam, hogy az ünnepi számba írjak egy munkásból lett gyárigazgatóról” (NÉMETH 1973; 7). Később így folytatja: „Koccintottunk, nevetgélünk. Mi más csináthatna az ember ilyen helyzetben? Különben is nekem be kell mutatnom az olvasónak egy munkásból lett igazgatót, illik hát barátságos képet vágni, neki azért, hogy minél rokonszenvesebbé sikerüljön a portréja, nekem pedig azért, mert... Tulajdonképpen ez az egész egy hülye bájcsevegés, unom, sőt utálok... egyben utálok magamat is, mert már most tudom, tehát előre tudom, hogy úgyse azt fogom megírni, amiről itt ma meggyőződöm, hanem annak éppen az ellenkezőjét” (uo.). A kötet bevezetőjeként született ez az írás, nincs utána – mint a többi darab végén – a dátum, hogy mikor jelent meg, ugyanis nem jelent meg. Azt írja meg benne Németh István, hogy mit jelentett ezekben az években az újságírás, a riportkészítés. A kötetben azonban nincsenek olyan szövegek, amikről azt éreznénk, hogy kényszerűségből készültek vagy megszépítik a valóságot, éppen ezért olyan feltűnő és elgondolkodtató a bevezető írás. Gerold László az utószóban így ír: „A riportban éppen az a csodás – akár a versben –, hogy a kihagyások épp olyan funkcióval rendelkeznek, nyomtatékkal bírnak, mint az, ami helyet kapott benne” (GEROLD 1973; 361). Az *Utószóból* azt is megtudjuk, hogy 1964

és 1973 között Németh mintegy hat-hétszáz cikket publikált, tehát a bevezető írás lehet, hogy azokra a cikkekre, riportokra utal, amelyek ki-maradtak a kötetből. Ezek a kihagyások pedig – ahogy a szerkesztő fent idézett gondolataiban elmondja – éppen a kihagyásukkal beszélhetnek a korról, amelyben a kötet megjelent.

Szomszédok vagyunk

Németh István második, publicisztikai témájú kötete 1976-ban jelent meg *Szomszédok vagyunk* címmel, és az 1966 és 1976 között megjelent írásait tartalmazza. Ennek a kötetnek maga a szerző a szerkesztője, és a *Zsebtükör* szövegeihez nagyon hasonló műfaji meghatározást ad nekik: egyhasábos írások. Mint ahogy Utasi Csaba is utal rá, ezzel arra készíti fel az olvasót, hogy az előző kötetben megjelentekhez hasonló riportokkal fogunk találkozni, de amikor elkezdjük olvasni a könyvet, kiderül, hogy az egészen más, mint a *Zsebtükör* volt, mivel abban kizárólag riportok kaptak helyet, ebben pedig ez a műfaj egyáltalán nem szerepel. Németh opusának publicisztikai köteteire mindvégig jellemző az, hogy mindegyik kötet címe alatt más-más műfaji meghatározás szerepel, amelyek olykor elég homályosnak, semmitmondónak tűnnek: kéthasábos írások (*Zsebtükör*, 1973), egyhasábos írások (*Szomszédok vagyunk*, 1976), barangolások (*Egy múzeum tárgyai*, 1979), jegyzetek (*Kertmozi*, 1980), hatvanhét történet (*Arcok zsebtükörben*, 1984), tárcák, karcolatok (*Díszudvar*, 1989), önéletrajzok, vallomások (*Kánaáni történetek*, 1994), vasárnapi írások (*Jegykendő*, 1995), szíves hívogató (*Ünnep Raguzában*, 1998), följegyzések az ezredvégről (*Lélekvesztőn*, 2002), 150+1 apró-cseprő (*Hegyalja utca*, 2004), véges-végig a Krivaja völgyében (*Akik az időket szolgálták*, 2008). Ezek az alcímek eszünkbe juttathatják Vass József fentebb idézett recenziójának egyik mondatát, amit a *Parasztkirályság* kapcsán írt, miszerint „legtöbbször csak meglát valamit, elkezd valamit, esetleg csak egy hangulatot ragad meg. [...] [N]em tud teljesebb, szélesebb, zártabb megoldásokat adni” (VASS 1965; 89). Ez a sok megfoghatatlan műfaj-megjelölés azt sugallja, hogy maguk az írások is ilyen természetűek, igazából még a műfajukat sem lehet meghatározni, és olvasva őket, valóban úgy tűnik, hogy nagy részük nemigen szól semmiről, nem teljesen

érthető létrejöttük oka, célja. Németh publicisztikájának recepciója is az első kötetét (*Zsebtükör*) emeli ki, mint igazán jelentős, újszerű, egyéni hangú, fontos témafelvetésű kötetet, a későbbi köteteivel kapcsolatban viszont úgy tűnik, mintha különböző nézőpontokból, de nagyjából ezt a Vass József-i megállapítást ismételnék újra.

A felsorolt kötetek nagy része – függetlenül a többnyire műfajt jelölő alcímektől – hasonló jellegű írásokat tartalmaz. Az újságíró (nyilván az állandó publikálási kényszer miatt) megír minden figyelemre méltó és kevésbé figyelemre méltó jelenséget, amit környezetében észrevesz. A *Szomszédok vagyunk* című kötet az első, amely ilyen írásokat tartalmaz. A bevezető írásból, ami a kötet címadója, az a szerzői szándék sejlik fel, hogy rámutasson arra a (szerző által sajnálatosnak vélt jelenségre), hogy nem ismerjük egymást, hogy már a szomszédainkkal sem tartunk fenn semmilyen kapcsolatot. Ennek ellenére több írás is arról szól, hogy maga a narrátor sem ismeri a szomszédait, ő is csak figyelni őket, olykor felmerül benne a gondolat, hogy talán meg kellene szólítani némelyiket, de végül mégis megmarad a csendes megfigyelő szerepében. Így az írások finom rezignáltsága az egymástól való elidegenedés miatt hamissá, több évtized távlatából olvasva kissé nevetségessé is válik. A *Zsebtükör* című kötet objektivitásával teljesen szemben áll ennek a kötetnek a szubjektivitása. Talán magyarázat erre Benkő Ákos és Vass József észrevétele már Németh első kötetének megjelenésére írt kritikájában, hogy a kötetben megjelent novellák a szerző lírai érzékenységét, alkatát sejtetik. A *Zsebtükör* még szinte teljes egészében objektív volt, későbbi publicisztikai kötetekben kevés kivétellel viszont végig az erős személyességet érezzük. Bányai János a kötetről írt kritikájában a *Zsebtükörrel* összehasonlítva ezt írja: „az író is jobban tisztelte választott műfaját, elsősorban a dokumentumot, mint az új kötetben. A *Szomszédok vagyunk* teljes anyagában, [...] Németh István a riport sokféle és szinte végtelen műfaji lehetőségei közül a legkevesbé megfoghatót választotta: a dokumentumnak nem magából a dokumentum természetéből és jellegéből feltörő, hanem az írói személyiségből következő érzelmi többletnek a rögzítését” (BÁNYAI 1977; 223). Utasi Csaba a kötetről írt kritikájában szintén beszél az olykor érzélgősségbe csúszó személyességről: „Már-már tételes eszmei nyíltsá-

guk, célirányos meseszövések és nem éppen új témakörük folytán nem haladhatják meg a szolid »közírói« dolgozatok szintjét” (UTASI 1982; 188). Ezen a ponton lehet megállni és elgondolkodni azon a sokat vitatott kérdésen, hogy a publicisztika mennyire időtálló műfaj. Lehet-e vajon maradandó értéket belevinni? Németh István publicisztikai köteteit lapozva többször lehet olyan érzésünk, hogy mai szemmel értelmetlen olvasni ezeket az írásokat. Azt, hogy amikor évtizedekkel ezelőtt megjelentek a *Magyar Szóban*, érdekesnek bizonyultak-e, csak találgathatjuk. Emiatt természetesen nem állítható, hogy a publicisztika nem időtálló irodalmi forma, hiszen Ady vagy Kosztolányi publicisztikáját ma is élvezettel olvassuk, és olykor megdöbbenünk, hogy az akkor aktuális problémákról szóló írások mennyire egybevágóak napjaink helyzetével. Ha tehát kötetben is megjelenő publicisztikáról van szó, mégis jogos az elvárás, hogy valamennyire ellenálljanak az idő vasfogának. Bányai János is foglalkozik ezzel a kérdéssel fent idézett kritikájában, és ad rá egy lehetséges választ: „A riport objektív műfaj, [...] és legkiválóbb művelői, amilyen Németh István is, éppen a tárgyias közlésformák elmélyítésével tették és teszik ezt a műfajt érzelmileg is telítetté; a leírt tárgy, a megszólaltatott alak és sors igaz jellegéből következik (az érzelmi és intellektuális) többlet, ami a riportot maradandóvá teszi, kiragadja pillanatnyi meghatározottságának köreiből. A riport tárgyias formában, anyagának igaz dokumentumjellegével éli túl a mindennapok múló idejét. A *Szomszédok vagyunk* írásaiban Németh István, bár ugyanazt a valóság- és életanyagot szólaltatja meg, mint a *Zsebtükörben*, ehhez az anyaghoz szinte mindig hozzáírja a saját érzelmeit, legtöbbször kendőzetlenül, s ezért a riportok dokumentumanyaga bizonytalan szintekre csúszik át, megbízhatósága is kérdésessé válik. Ezért oly sok az új kötetben a zavaróan érzelmes felhang, nemegyszer a szentimentális kisiklás is” (BÁNYAI 1977; 223).

Új próbálkozások

A következő kötet, ami Németh publicisztikai írásait tartalmazza, az *Egy múzeum tárgyai*, és a *Barangolások* alcímet viseli. Ezek az írások új témát hoznak az eddigiek sorába, amit az alcím is jelez. „Országjárásra megy, a

tengeren riporterkedik, Dubrovnikban üt tanyát, kiruccan a nagyvilágba, átnéz a szomszédba, és ellátogat [...] Auschwitzba” (GEROLD 2011; 123). Az új téma azonban nem jelent megújulást, az újságíró különböző helyszínekre való kiszállása nem hoz felfrissülést a *Szomszédok vagyunk* című kötet után. „Az *Utazás hatvanhétben* című fejezetben a riporter csak felszínes turistaként van jelen. A *Madárlány* darabjai is mintha nélküle készültek volna, éppúgy csak újságba való, egyszeri elolvasásnál többre alig érdemes írások” (uo. 124).

Az *Ünnep Raguzában* című kötete 1998-ban jelent meg, és ez alatt a kilenc év alatt öt publicisztikai írásokat tartalmazó kötete jelent meg (*Kertmozi*, 1980, *Arcok zsebtükörben*, 1984, *Díszudvar*, 1989, *Kánaáni történetek*, 1994, *Jegykendő*, 1995). E kötetek írásainak témái és stílusa nemigen különbözik a szerző többi szövegétől: a falusi élet és a múlt iránti nosztalgia, a városiasodás elidegenítő hatása, az emberi kapcsolatok fellazulása, az írónak a jelennel szembeni ellenérzése. Az *Ünnep Raguzában* annyiban más, hogy az összes írás Dubrovnikhoz kötődik, az ezzel a várossal kapcsolatos élményeit és sokszor nosztalgikus érzéseit írja meg benne, de olvasható útirajzként is, hiszen sok szöveg részletkebe menően jelenít meg tereket, városrészeket, jellegzetes helyeket. A jól ismert Németh István-i hang persze ebből a kötetből is kihallható: a nosztalgizáló hajlam, az időse emberek (*Galambetetés*) és az apró, jelentéktelennek tűnő dolgok (*Hari, a városőrző*) iránti érzékenység, a gyerekek megjelenítése (*Gyerekek álarc nélkül*). A *Hova tűnt Roland-vitéz orra?* című írásban két mondatban „elárulja”, hogy mi a fontos számára, amely kijelentés akár egész életművének értelmezéséhez is kulcs lehet: „Ezt a várost többek között azért szeretjük, mert az állandóság, hogy ne mondjam: az örökkévalóság érzését kelti bennünk. Ide, úgy gondolod, bármikor térsz is vissza, mindig ugyanazt talárod” (NÉMETH 1998; 23). Bizonyos szempontból viszont úttörőnek tartja Gerold László a kötetet: „irodalmunkban, tudtommal, egyetlen városról írt írások alig jelentek meg (Zomborról Herceg János), illetve, hogy novellistáink is (Lovas Ildikó, Szathmári István) is (*sic!*) moshanság fedezik fel témaként a várost, igaz, ők Szabadkát »eneklik meg«, de maga a tény, hogy város, mint honi léttér, illetve mint ideális emberi-kulturális közösség, léttér irodalmunk és könyvkiadásunk témájává vá-

lik/válhat emberi, polgári gondolkodásunk s az ezt kifejező irodalmunk rangját, érettségét tanúsít(hat)ja” (GEROLD 1998; 455).

Németh István publicisztikája a 2000-es években

Németh István következő publicisztikai írásokat tartalmazó kötete, a *Lélekvesztőn* 2002-ben jelent meg, és a fülszöveg – amit a szerző írt – első mondata ismét felcsillantja a reményt az új témákra vonatkozóan. „Az itt egybegyűjtött írások – műfajuk szerint jegyzetek, kisesszék – a huszadik század utolsó évtizedében fogantak egy felbomlásnak indult ország peremvidékén, végvidékén, amelyet a történelem folyamán neveztek el Délvidéknek, majd Vajdaságnak, amely épp az említett évtizedben veszti el egykori jellegét.” A kötet szövegei szólnak a vajdasági identitás kérdéséről, többek között arról a sokat vitatott témáról is, hogy Délvidék-e vagy Vajdaság a kifejezőbb neve régióknak. Arról is, hogyan érzi magát az író, amikor Szegedre látogat, és ott tölt néhány napot, boncolgatva ezzel kicsit azt is, hogy vajdasági magyarként hogyan érezzük magunkat az anyaországban, és hova tartozunk igazán, mit jelent számunkra a haza. Sajnos, az írások végén nincs feltüntetve, hogy melyik évben íródtak, pedig ez – véleményem szerint – fontos lenne, hiszen az 1990-es évekről van szó, közeli múltunk legmegrázóbb, legtöbb változást hozó évtizedéről, és egyáltalán nem mindegy, hogy egy szöveg 1991-ben, 1995-ben vagy 1999-ben íródott.

2008-ban jelent meg Németh István utolsó publicisztikai írásokat tartalmazó kötete *Akik az időket szolgálták* címmel, *Véges-végig a Krivaja völgyében* alcímmel. A kötet szerkezete az újságíró Krivaja menti utazását követi, a fülszöveg szerint „[a]kár csónakázásnak is nevezhetnénk ezt az utazást”, és valóban, az írások egy-egy Krivaja-parti faluról, faluban készültek, ott élő embereket mutatnak be. Újat tehát ez a kötet sem hoz az előzőekhez képest, annyiban csak, hogy egy bizonyos vonal mentén – a Bács-ér partján – készülnek a faluképek. A kötetről született kritikák is megfogalmazzák, „az ő könyveinek világa az elsőtől a most megjelent harmincadikig alig változott az évek során. Egy-két kitérőtől, például a Dubrovnikot megőrkítő kötetől eltekintve, a falvak, a tanyák, az eldugott porfészek, a parasztok világa az ő világa, leginkább az eltűnőben

lévő, hagyományos bácskai paraszti világ alig vagy lassan változó életmódja és világképe” (BÁNYAI 2009; 89). Sajnos, ezek a kötetek a 21. században olvasva szinte teljesen érdektelenek, egyrészt azért, mert zömük a maga korában is (valószínűleg) jelentéktelen témát ír meg (az író asztalán lévő vázába új virágcsokor került [*Egy virágcsokorra – Díszudvar*], a narrátor egy vörösfenyőt ír le [*A tűz emléke – Díszudvar*]), másrészt mert nagyon sok közülük szentenciózus, és gyakran disszonánsnak érezhetőek mind a riportok, mind az egyéb műfajjal jelölt írások, hiszen annak ellenére, hogy a vajdasági kis falvak nagy szegénységét, az elvándorlást vagy az infrastruktúra teljes hiányát írják meg, mégis valami nosztalgikus, megszépítő fény lengi be őket. A riportalányok gyakran, miután elmesélik végtelenül nehéz, keserves életüket, azt mondják, hogy ők mégis boldogok, szeretnek ott élni, ahol élnek, és végül is elégedettek. A *Zsebtükör Aki hazatért* című írásában a vendégmunkás így zárja a beszélgetést: „Milyen volt Muzslya, mikor három és fél év múlva megpillantotta? – Hó alatt volt. Minden tagom remegni kezdett. De nem azért, mert fáztam, hanem azért, mert hazaértem. Nem szégyellem bevallani, kihullott néhány csöpp könnyem is” (NÉMETH 1973; 25). Vagy a riporter megállapítása teszi szinte idillikussá a riportalányt: „Szilák Rozália 43 éves, ma is a legjobb osztályozó a temeríni kendergyárban, szorgalmas munkájával sokszor kétszer annyit keres, mint egy törő vagy más férfimunkás, munkahelyéről húsz év alatt egyszer sem hiányzott, betegszabadságon sohasem volt, de legfőbb öröme mégis abból származik, hogy helyállt ott, ahol neki a legnehezebb volt: a család élén, a második műszakban, hogy gyerekeit szépen felnevelte, hogy önerejéből fölépítette kis hajlékát, hogy a legsúlyosabb óráiban se törte meg az élet, és hogy gyermekei soha semmivel meg nem szomorították” (uo. 200–201).

Szociográfia?

A recepció olykor egy-egy kötetrel kapcsolatban felveti a szociográfia fogalmát, ami a szövegek egy részével kapcsolatban jogosnak is tűnik, de nagyon sok íráson ez a – talán a szerző témája iránti gyengéd érzelmeiből fakadóan, talán a kor politikai helyzete miatt – megszépítő fény

hiteltelenítő hatású, és eltávolítja azt a szociográfiától. Nem szükséges csupán Illyés alapművére gondolunk, a *Puszták népére*, hanem a kortárs irodalomban is vannak olyan remekművek, amelyek valóban nevezhetőek szociografikus szépirodalmi alkotásoknak, mint például Borbély Szilárd *Nincstelenségje* vagy Kiss Tibor Noé *Aludnod kellene* című regénye. Az *Akik az időket szolgálták* című kötet kritikájában Toldi Éva is így ír: „A történetek a nehéz és keserves robotról, a fátumszerű, mitikussá növelt szegénységről szólnak, amellyel együtt kell és lehet élni. Háborúkról is, a menni és maradni nyugtalanító kérdéséről, a szülőföldtől való elszakadásról. Az azonban bizonyos, a traumakutatásnak itt nem sok esélye marad. Mert minden szöveg, minden szomorú sors feloldódik a derűs-nosztalgikus narrátori szövegben: ember és természet elválaszthatatlan egységének és a pusztá létezés harmóniája hirdetésének gondolatában” (TOLDI 2009; 88). A másik ok, ami miatt nem időállóak ezek a kötetek, az a műfajválasztásuk. Ismét Toldi Éva fenti tanulmányából idézek: „A nyolcvanas években keletkezett szövegek, amelyek célja egyértelműen a társadalomrajz megalkotása, bizonyítják, hogy a publicisztikának éppen az az eleme válik az idők során leginkább kétesé, amely miatt eredetileg a riport készült. Az információ, amely keletkezésének idején nagy hírértéssel bírt, teljesen elveszíti jelentőségét, kilúgozódik a szövegből. Vajmi kévéssé érdekel bennünket ma, hogyan, milyen munkafázisokat követve készült el egy gépszín egy tanyán, és a Sila láncgyár kiváló termékei iránt nőtt-e vagy csökkent a kereslet, és hogy hegesztik-e vagy kovácsolják a szemeket. Az olyan jellegű tényanyag, amely a megírás jelenét érinti, az úgynevezett »objektív információ« nem mutatkozik időállóan” (uo. 84).

Megállapodott írói magatartás

Németh István publicisztikájának távolságát napjaink befogadásától hűen tükrözi a dolgozat elején már idézett Vass József kritikája: „Lassú vagy kissé megkésett fejlődését abban látjuk, hogy bár felfogta kora problémagazdagságát, szemlélete az első kötet után hamar, szinte nyugvópontra jutott. Az élet bonyolult, változó jelenségeit, most már a mindent értő, szemlélődő nyugalom állapotából ábrázolja. [...] Míg írói

kísérleteinek elején tart Németh István – úgy érzik, nyugtalanság, lázas keresés, vívódó kényszer nem élteti eléggé. A novellába kívánczó témák, az életmozzanatok kimeríthetetlenül változnak – az írói magatartás viszont átmenetileg megállapodott” (VASS 1965; 90). Végigolvasva az elmúlt négy évtized publicisztikáját, úgy tűnik, hogy ez a megállapodottság, nyugvóponton maradás nem átmeneti volt. A *Lélekvesztőn* című kötet *Elhagyatott tanterem* című írásában egy erdélyi falu teljes magyar osztályának román nyelvű osztályba való átiratkozásáról olvasunk, ahol is a narrátor szónoki (és kissé patetikus) kérdéseket tesz fel arra vonatkozólag, hogy miért történhetett ez meg: „Milyen érveket hozott fel a tanító néni, hogy megtarthassa, hogy otthon tarthassa osztályát? Szólt-e nekik Mikes Kelemen gyönyörűséges leveleiről? A székely népdalokról, balladákról? Mesélt-e nekik eleget és jól Kőrösi Csoma Sándorról? A Bolyaiakról? Heltai Gáspárról meg a világhírű kolozsvári nyomdászról?” Majd így fejezi be cikkét: „S hogy erdélyi példával is fejezzem be, azt olvasom egy nálunk megjelent elemző tanulmányban, miszerint az erdélyi fiatal költők (s bizonyára nemcsak ők) folyton a kúrásról írnak, és Párizsba vágynak, nem népzénet gyűjteni. [...] Ők oda vágynak, az erdélyi magyar diákok pedig (s nemcsak ők) idegen tanyelvű iskolába. Mert már unják azt a kacifántos népzénet, és a még ennél is kacifántosabb magyar nyelvet. A tanító pedig áll az üres, örökre kiürült tanteremben, s egy ifjú költő kúrásról szóló versét dűnnyögi magában” (NÉMETH 2008; 157). A kilencvenes években íródott ez a cikk, amikor már az irodalmi nyelv megváltozása az ötvenes-hatvanas évek irodalmi nyelvéhez képest nem volt annyira meglepő, nemigen volt már reális reakció az emiatti háborúság.

Németh István publicisztikájának szegénységábrázolása

Németh István publicisztikai írásainak jelentős része az elvándorlással, a falvak elnéptelenedésével, a nyelvvesztéssel foglalkozik, egy kisebb hányada pedig a vajdasági kistelepülések nehéz sorsú, a szegénységgel kisebb-nagyobb mértékben küzdő embereit mutatja meg. A 20. és a 21. század fordulójának magyar irodalmában több nagyon fontos mű szüle-

tett, aminek következtében ezeknek az irodalmi műveknek a recepciója révén az irodalomtudomány és irodalmi kritika is többet foglalkozik az úgynevezett szegénységirodalommal. Káli Anita *Vázlat a szegénységirodalomhoz* című tanulmányában a szegénységirodalom recepciójának elemzési szempontjait vizsgálja. Ezt írja: „a szegénységirodalom recepciójában alapvetően két koncepció köré szerveződnek a kritikák: az írások egyik része elsősorban a szociografikusság és a realizmus szempontjai köré épül, az értelmezések másik típusában sokkal inkább a poétikai, narratológiai nézőpontok érvényesülnek” (KÁLI 2017; 4). Jelen tanulmány Németh István publicisztikájában vizsgálja a szegénység megjelenítési formáit, ahol természetesen a szociografikusság és a realizmus lehet az írások szervezőelve. Nem vizsgálhatjuk azonban ugyanazon szempontok szerint a fent említett 20. és 21. század fordulóján keletkezett regényeket és Németh hasonló tárgyú írásait, nemcsak a műfajbeli különbség miatt, hanem azért sem, mert közöttük lezajlott egy rendszerváltás és több prózapoétikai változás.

Margócsy István *A szegénység a magyar irodalomban* című tanulmányában azt írja, hogy a 20. század előtt leginkább két tendencia uralkodott a szegénységábrázolásokban: az egyik megvetően szólt a szegény emberekről, bűnözőknek, naplopóknak bélyegezte őket, a másik pedig a romantika ideologizáló eljárásával az erkölcsi tisztaság alakjaiként mutatta be őket. „A 20. század elején azonban radikálisan megváltozik az irodalom nézőpontja: a szegénység ábrázolásában a vezérszólamot a felháborodás veszi át, s a szegénységnek a világgállapotát az irodalom vezető figurái (mondhatnánk, természetesen, elsősorban a *Nyugat* köréből) egyértelműen elutasítandónak és megváltoztatandónak látják és láttatják, s a szegénységnek bármely idealizálása helyett a megalázottak és megszorítottak iránti szolidaritást, sőt az értük való nyílt felszólamlási indulatot hangsúlyozzák” (MARGÓCSY 2015; 11). Leginkább ennek az időszaknak az irodalma hasonló napjaink szegénységirodalmához mind poétikáját, mind tematikáját és szemléletmódját tekintve. Margócsy a *Sárrany* című regény kapcsán írja: „nagyon nyersen cáfolja a szegény falu tiszta erkölcsiségének ábrándját, mikor azt részletezi, mi mindenre ráveszi az embereket az anyagi kiszolgáltatottság” (uo.). Majd a *Tragédia* és a *Szegény emberek* című elbeszélé-

sek kapcsán: „Móricz világában a szegénység világállapota az emberhez méltatlan, torz és torzító életnek lesz szinte allegóriája” (uo.). Ezután következik egy újabb fordulat, a második világháborút követő kommunista ideológia által meghatározott időszak, amely időszakban Németh István szegénységet tematizáló novellái, publicisztikai írásai születtek. Térségünk irodalma ekkor már egy másik államszervezet része, így Margócsy tanulmányának erre az időszakra vonatkozó része bizonyos mértékben más állapotokat mutat be. „A szocializmus államilag irányított irodalmában a szinkron szegénység ábrázolására szinte semmiféle lehetőség nem nyílt – hiszen a hivatalos ideológia azt sulykolta, mintha a szegénység a nagy fordulat révén egy csapásra megszűnt volna (s mintha a kívánatosnak feltüntetett termelőszövetkezetekben vagy az aktívként prezentált szocialista munkabrigádokban mindenhol jólét uralkodnék): akik mégis hozzányúltak a szegénység témájához, kénytelen-kelletlen archaizálásba fogtak, s úgy írtak, mintha a szegénység a régmúltnak lenne a része” (uo.). Bár Jugoszláviában is szocializmus volt, Németh István több novellájában kendőzetlenül mutatja meg a „szinkron” szegénységet, sőt a parasztnak a termelőszövetkezetek létrejötte miatti nélkülözését, a kemény, de előrehaladást nem hozó munkát, a falvakban uralkodó megosztottságot, amit a termelőszövetkezethez való csatlakozás vagy nem csatlakozás okozott. Publicisztikájában azonban kevésbé jellemző ez a kritikus hang, ott inkább az ideologizáló hangvétel érvényesül. A mélyszegénység valódi sötéttségét és tragikus voltát az *Akik az időket szolgálták* című kötet *Ablaktalan szobában* című írása mutatja meg, ami már az enyhülés éveiben, 1985-ben jelent meg. Az írás egy pacséri családról szól. „Kovácsék egy volt istállóban, egy ablaktalan helyiségben laknak immár két éve harmadikos kisfiukkal és második kislányukkal” (NÉMETH 2008; 19). Egy jóval korábbi, 1968-as szöveg, amely az első riportkötetében, a *Zsebtükörben* jelent meg, egy hatvanéves asszonyt mutat be, aki Csóka alatt egy bunkerben húzza meg magát éjszakánként. „Most faluról falura jár, hol az egyik, hol a másik rokonánál húzódik meg, de azok is mind nincstelen emberek, fekhelyet még csak szorítának neki éjszakára, de kenyeret már nem. Mosni jár a házakhoz, meg meszelni, egy tányér meleg levesért. Egyszer már a kolduláshoz folyamodott, de leszégyenítették” (NÉMETH 1973; 290).

Bemutat olyan kistelepüléseket, ahol az emberek a külvilágtól szinte teljesen elvágva, szegénységben élnek. Ilyen például Šušara, azaz Fehértelep, a Delibláti-homokpuszta egyik kis faluja, ahová út sem vezet. „Megérkeztünk. Körülöttünk nagy csend és romos házak, egykori gazdasági épületek. Ott a romok helyén valamikor egy állami birtok gazdasági udvara állt, később az egészet a szövetkezet vette át, jó ideje pedig az enyészet a gazda” (uo.). Több írásban megjelenik az elhagyatottság, az állam részéről mutatott teljes közömbösség ezek iránt a nehéz sorsú emberek iránt, némelyikben pedig a félelem is, ami miatt nem is kérnek segítséget, jogorvoslatot az áldatlan állapotok miatt. Rámutat ezekben az írásokban a bürokratikus rendszer embertelenségére, érzéketlenségére és működésképtelenségére is.

Az egyik ilyen riport Kavillón készült, ami „a Gunaras és Tornynos közti sártenger közepén terül el”. A faluban élők nagy része valamelyik szövetkezetben dolgozik, ahol nem kapnak betegbiztosítást, és a ledolgozott hónapokat nem írják be a munkakönyvükbe. „Összegezve beszélgetésünk lényegét: tavasztól őszi szezonmunkát végeznek, de a birtokok, a munkaadók nem kötnek velük szerződést, nem jelentik be őket a társadalombiztosítóban” (uo. 212). Amikor a riportert megkérdezi tőlük, hogy miért nem tesznek panaszt, ezt a választ kapja: „jobb, ha hallgatunk. Mert nem szeretnénk elveszteni a kenyérünket – mondják csöndesen” (uo.). A riport 1968-ban készült.

Van viszont sok olyan írása is a szerzőnek, ami mintha a Margócsy-tanulmány által idézett hivatalos ideológiát képviselné, és azt a képet erősítené, amit L. Ritók Nóra *Jó szegény, rossz szegény* című írásában fogalmazott meg: „A jó szegény ruhája kopott, szegényes, de tiszta. Nem hord divatos holmikát, olcsót se, sem ő, sem a gyereke. [...] A jó szegény szemlesütve jár, tudomásul veszi, hogy ő szegény, nem akar mást, nem szól vissza. [...] A jó szegény takarékos. Beosztja a pénzt, amit kap. Semmi fölöslegest nem vesz. [...] A jó szegény becsületes. Házasságban él. Sosem lop, és sosem agresszív. Ha kell, éhez, fáz, ha kell, gyalogol, ha kell meggyógyul magától, eltemeti magát, nem kér kölcsönt se” (RITÓK 2015; 11). Ugyanabban a *Zsebtükör* című kötetben, amelyből a fenti kavillói, csókai, fehértelepi történetek származnak, található például *A legsűrűbben lakott terület* című

riport is, amely egy kilencgyerekes családot mutat be, akik egy kétszobás, 25 négyzetméteres házban élnek, amely nem az övék, a tulajdonosa árulja, és ha eladja, nekik nem lesz hol lakniuk. A riporter kérdésére, hogy miért nem kérnek a várostól „embernek való lakást”, ez a válasz: „az én férjem olyan, hogy nem szeret senkinek könyörögni. [...] Még a szomszédoktól se kérek, ahová átjáromatok segíteni; ha adnak valamit, jó, ha nem adnak, hallgatok” (NÉMETH 1973, 260). Bár a riporter ebben és a kavillói munkásokról szóló írásban próbálja az embereket rábeszélni arra, hogy tegyenek valamit a méltatlan körülményeik ellen, emeljék fel legalább a szavukat, álljanak ki az érdekeikért, más írásokban a „jó szegénység” melletti rokonszenvét fejezi ki. Így van ez például szintén ennek a kötetnek *A csend hangja* című riportjában, amely egy özvegyasszonnyal készült, akinek a férje munkahelyi balesetben halt meg, és ő ez után a baleset után a férje munkahelyén felszolgálói állást kapott. Az írás így kezdődik: „A csendet, a szerénységet, az egyszerűséget szeretném megszólaltatni, az észrevétlent láthatóvá tenni” (uo. 271). A riportból kiderül, hogy az asszony nagyon szerény életet él, de elégedett, és soha nem fogad el senkitől borralalót. A „jó szegénység” dicsérete későbbi riportjaiban is megjelenik, például az 1995-ös kiadású *Jegykendő* című kötetben: „Én tudom mi a nincstelenség, a nélkülözés, amikor meghalt az uram, irigyeltem, irigyeltem őt, a halottat, mert arra gondoltam, hogy mostantól kezdve a világ a nyakamba szakad, a hat közül még öt gyereket kellett kivezetnem az útra. Amikor megtudtam, hogy valamelyik fiam udvarolni kezd, titokban már készültem a lakodalomra. Megvettem egy malacot, szépen nevelgettem, veszegetni kezdtem apródonként a lisztet, a cukrot, mindent, ami egy lakodalomban kell, még a sütőport is, hogy mire elérkezik a nagy nap, minden együtt legyen. De nem csak a lakodalomra kellett gondolni, közben élni is kellett. No de az élet megtanított takarékoskodni. Nem-sokára hetven leszek, de nekem még nem volt frizurám, vagyis még egyszer se voltam fodrásznőnél, menyasszony koromban is csak egy muruttyot csavartam föl, soha kifestve nem voltam, semmiféle kenőcsöt nem használtam, és amióta a karikagyűrű lekopott az ujjamról, még ez a díszem sincs” (NÉMETH 1995; 45–46). Az egyik legmeglepőbb riporter megjegyzés *A karadžerđovói molnár* című írás végén olvasható:

„– Voltam lovász, molnár, bográn, kőműves, most földműves vagyok. A háború előtti karađerđovói szolgálatomat be se jelentette az akkori vezetőség, ezt a mostani négy évet, mondták ugyan, hogy majd elintézik, de a mai napig senki se szólt, én meg nem vagyok az az ember, aki ilyen ügyekben kilincseljen.

Talán nincs is rá szüksége. Jó egészségnek örvend, gyermekeit fölnevelte, útnak indította, a nyugodt élethez szükséges harmóniát magában és önmaga körül régtől fogva megteremtette” (uo. 30).

A kötet egy másik riportalanyától, aki többször is börtönbe került azért, mert nem tett eleget a beszolgáltatásnak, azonban megtudhatjuk, hogy akár életbenmaradási stratégia is lehet a fentebb említett emberek elfogadó, beletörődő magatartása: „Megjártam már a háborút, a fogolytábor, sok mindent láttam, tapasztaltam, például láttam, hogy aki ilyen helyen búnak ereszti a fejét, annak kétszerte nehezebb, mint annak, aki fütyül a világra. Nincs az a rossz, aminek egyszer vége ne szakadna. Én így fogtam föl a dolgot, és mindig azt néztem, hogy boldogulhatnék, hogy ugrathatnék másokat, mert csak így feledkezhetett el az ember legalább egy rövid időre arról, amibe akarata ellenére belekényszerítették” (uo. 11).

Rendkívül ellentmondásos évtizedeknek volt tudósítója Németh István, ez az ellentmondásosság tükröződik publicisztikai kötetein, és talán ez a magyarázata a riporter olykor ellentmondásos megnyilvánulásainak is.

KIADÁSOK

- NÉMETH István (1973): *Zsebtükör*. Forum, Újvidék
NÉMETH István (1976): *Szomszédok vagyunk*. Forum, Újvidék
NÉMETH István (1979): *Egy múzeum tárgyai*. Forum, Újvidék
NÉMETH István (1989): *Díszudvar*. Forum, Újvidék
NÉMETH István (1995): *Jegykendő*. Forum, Újvidék
NÉMETH István (1998): *Ünnep Raguzában*. Forum, Újvidék
NÉMETH István (2002): *Lélekvesztőn*. Forum, Újvidék
NÉMETH István (2008): *Akik az időket szolgálták*. Forum, Újvidék

IRODALOM

- BÁNYAI János (1977): *Könyv és kritika II*. Forum, Újvidék
BÁNYAI János (2009): A Krivaja mentén (Németh István: *Akik az időket szolgálták*). *Híd*, 1., 89–93.

- BENKŐ Ákos (1973): Németh István Híd-díja. *Alföld*, 12., 76–77.
- BORI Imre (1998): *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Forum, Újvidék
- GEROLD László (1973): Utószó. In NÉMETH István: *Zsebtükör*. Forum, Újvidék
- GEROLD László (1998): Németh István: Ünnepraguzában. *Híd*, 4–5., 454–455.
- GEROLD László (2011): *Retro*. Forum, Újvidék
- KÁLI Anita (2017): Vázlat a szegénységirodalomhoz. *Irodalmi Szemle*, 4., 38–46. <https://irodalmiszemle.sk/2017/04/kali-anita-vazlat-a-szegenysegirodalomhoz-tanulmany/> (2019. július 14.)
- MARGÓCSY István (2015): A szegénység a magyar irodalomban. *2000*, 11. <http://ketezer.hu/2016/09/margocsy-istvan-a-szegenyseg-a-magyar-irodalomban/> (2019. július 14.)
- RITÓK Nóra (2015): Jó szegény, rossz szegény. *2000*, 11. <http://ketezer.hu/2016/09/ritok-nora-jo-szegeny-rossz-szegeny/> (2019. július 14.)
- TOLDI Éva (2009): Saját otthonok (Németh István: *Akik az időket szolgálták*). *Híd*, 1., 83–88.
- UTASI Csaba (1982): *Vonulni, ha illőn*. Forum, Újvidék
- VASS József (1965): Németh István: Hűtlen este. *Alföld*, 8., 89–90.

KIHALÁSZOTT ARC III.

(2019, TALÁLT, KEZELT FA, 39,5×15×10 CM)

